

СИМПОЗИЈУМ О БРАНКУ ЋОПИЋУ

*Фраземи, изреке и клетве као хуморни
елементи у збирци Башта сљезове боје Бранка
Ћопића*

(излагање, Бања Лука, 2013)

Ана Марковић, Седма београдска гимназија, Београд

6/9/2013

ФРАЗЕМИ, ИЗРЕКЕ И КЛЕТВЕ КАО ХУМОРНИ ЕЛЕМЕНТИ У ЗБИРЦИ

Башта сљезове боје БРАНКА ЋОПИЋА

Ћопићево дело је, ван сваке сумње значајно, обимно и разноврсно, и већ дуги низ година плени, заводи и засмејава бројне читаоце. Када узмемо у обзир слојевитост Ћопићевог дела, богатство стила и читалачко интересовање, може деловати зачуђујуће то што је његов рад, чини се, недовољно проучен. Наиме, када се критика бавила Ћопићем, било је то најчешће у вези са Ћопићевом тематиком, фазама у стваралаштву, композицијом дела, биографизмом. Живост језика, хумор и топлина, што и чини Ћопића незаборавним писцем, као да су остали недовољно истражени. Отуда, моја пажња у овом раду усмерена је на одгонетање тајни Ћопићевог смеха, на попис, разврставање и сагледавање доминантних смехотворних језичких елемената. Велика ми је част, радост и задовољство да вам говорим о фраземима, изрекама и клетвама као хуморним елементима у збирци *Башта сљезове боје* Бранка Ћопића.

Читајући Ћопићеве лирске приче, у паузама сетног и топлог смеха, покушала сам да сагледам примарне силе и покретаче Ћопићеве златне бајке о човеку. Ћопићев књижевни и стварни свет обичних људи пред читаоцем се непосредно и лако отвара са свим мукама и невољама тежака. Приказан је са сетним смехом пуним разумевања и саосећања за нарави, мане и навике обичног човека. *Башта сљезове боје* је лирска проза, проткана хумором који је вишеслојан и, само наизглед, једноставан. У тој Ћопићевој сложеној једноставности у којој се преплићу лирско и хумористичко, реалистичко и идеализовано, сањано и (не)остварено, налази се тајна његове привлачности и универзалности: Ћопићев смех дубоко је човекољубив и добронамерни.

Језик *Баште сљезове боје* је течан, крајње конкретан и близак, води нас у језичке игре које ми пратимо са пуним поверењем и разиграног духа, почесто обасјани речима аутентично насталим да осветле ману и недостатак са топлином и смехом који све слабости лечи и надилази.

У овом раду биће речи о фраземима, изрекама и клетвама и њиховим улогама у стварању хумора. Језик приповедача и јунака је разговорни, народски, непосредан и жив. То је разговор са блиским људима, које наратор воли и разуме. У збирци има око 450 фразема, тридесетак изрека и двадесетак клетви.

Фраземи у Ћопићевој *Башти сљезове боје* су бројни и разнолики, а заснивају се на играма речима, метафорама, синегдохама, шаловитим паралелизмима и поређењима. Често се у фраземима помињу следеће групе речи: **делови тела** (срце, образи, зуби, очи, врат, уши, леђа, прсти, руке, ноге, табани); затим **домаће животиње** (парипче, јуне, кобила, магаре, јарац, говече, теле, јаре, коза, бравче, мачка, пас), **дивље животиње** (лисац, курјак, змија, креја, врана, поскок), **пољопривредне алатке** (виле, коса, мотика, плуг, шило, кантар), **биљке** (шип, оскоруша, бостан), **предмети из домаћинства** (седло, тољага, јарам, трице, слама), **пољопривредне зграде** (тор, млин),

речи из **црквеног језика** (душа, литанија, свеци, бог, анђео, Госпа, крст, раб божији, Света Петка, Божја мајка), **места** (Косово, Цазин), **историјски и књижевни јунаци** (Марко Краљевић у анахронизму *Носи митраљез као Марко Краљевић*, Бранковић је сат који је издао власника и престао да ради, Давид Штрбац).

Када је реч о структури фразема, појављују се сви типови који су описани у нашој науци о језику (предлошко-падежне конструкције, синтагме, зависне и независне реченице). У *Башти слезове боје* више има глобалних фразема у односу на компонентне.

Хумористичан тон причама *Баште слезове боје* посебно дају емотивноекспресивно обојени фраземи. Посебно је занимљиво запажање које се односи на дистрибуцију негативних и позитивних фразема. У реченицама које описују понашање људи, одређене радње, особине и међуљудске односе, већина фразема има негативну емоционалну обојеност из које проистиче хумор.

На пример, од 15 фразема који се односе на опис нечијег понашања, 14 фразема има негативну емоцију (подсмех, критику, ироничан отклон), а само један носи позитиван став према понашању. Иако су ти фраземи условно са негативном емоцијом, они не означавају увек велику строгост ни критику, већ и из њих провејавају доброћудност и саосећање, блискост и пуно разумевања за људску слабост. У реченицама које описују осећања, доминирају фраземи са позитивним емоцијама, на пример, од 30 фразема који приказују унутрашњи свет, чак је 24 позитивно обојених, а шест са негативном конотацијом.

Анализирајући значења фразема *Баште слезове боје* и обраћајући пажњу на контекст у ком су употребљени, издвојила сам једанаест тематских кругова фразема који су носиоци хумора. Побројани су у складу са степеном заступљености у делу, од највишег на нижим:

- **фраземи који описују однос према нечијем понашању** (Дјед Раде каже за брата Саву: *Баши ми је и мој Сава од старости нешто стекао. Бена се родио, бенаст и остарио. Главаши у Бихаћ, Главаши из Бихаћа*. Када стриц Ницо пева о Маријани, дјед му прети да ће *добити вилама иза рогу*)
- **фраземи који приказују понашање** (Ницо пева жалостиво, *као да три дана крува није јео*, а јадна младица *погибе од плача*. Стриц Ницо *гања политику, никако да се дозове памети, често се тјешу ракијом*)
- **фраземи који описују радње** (Неки најменик дипи и кућевно и комшијско, *све што није за небо приковано*)
- **фраземи који описују ситуације** (То је већ *мирисало на великог врага*. *Испили се од читаве те работе још какав ђаво*)
- **фраземи који описују особине људи** (Коњ *има душу, не лаже као пас*, није пакостан и завидљив да *туђу срећу не може очима гледати*. Микача је громбаба, удовичетина која *нема узле на језику*. Сава је скроман и честит лопов који *има срца и душе*)

- **фраземи који описују осећања** (Јовашу *срце весело заигра. Поскакује ти за њом срце као шуто јаре*. И мученик је слатко бити кад ти је *нешто само за срце прирасло*)
- **фраземи који приказују простор** (Смак свијета је *на прагу*. Јадни сељак, *никуд иза говеђег репа*)
- **фраземи који описују однос према сопственом поимању света и схватању прилика** (Дјед Раде *чврсто стоји на једном месту и држати све конце у рукама*)
- **фраземи о протицању времена** (Изненада, *као преко ноћи*, спласну и повуче се њемачка сила и ордија. *Пропашћемо док оком трепнеш*)
- **фраземи мисаоних процеса** (Не знам где ми је глава. *Дозваће се памети*, док мало *протабана по свијету*)
- **фраземи који приказују изглед људи** (девојка Драгиња – *основато-непоткато, ни кука ни струка*, али *јој драги бог дао памет*).

Из овог прегледа садржине фразема може се закључити да је највише пажње Ћопић посветио духовитим коментарима и приказима односа јунака према понашању људи. Изглед људи је на последњем месту и то није случајно – Ћопић посматра и приказује сложеност и богатство унутрашњег света, који најчешће није нимало идеализован, већ хумором разоткрива људску природу. Јунаци и наратор се смеју, често не одобравају поступке ближњих, прете, шале се, помало ругају и чуде се, а некада настоје да се дистанцирају од нечега што не разумеју или не желе да схвате и прихвате.

У Ћопићевој *Башти слезове боје* изрека и клетви има много мање него фразема (око шездесет). Изреке се односе на свакодневне животне проблеме и искуства. Говоре о: везаности за родну земљу и кућни праг *Не мили се човјеку никуд с прага*; тегобном животу *Без рада и лопова нема живота*; неминовност и одређеност судбине од које се не може утећи *Суђено је тако*; безбрижности *Нит му старо кашље нит нејако плаче*; несрећи *То нас добро неће мимоићи*; сиромаштву *Меће крпу на закрпу*; радости *Свакоме је бог дао неку радост, па и будали*; младости – лудости; незајажљивости политичара *Политичар никад не зна своје порције*; узалудности *Где си био, нигде, шта си радио, ништа*; толеранцији *Треба и свом кроз прсте прогледати*. Изреке сублимирају искуства горко-слатког живота, који је оптерећен бедом, невољама и проблемима, али и ситним радостима и утехама.

Клетве су негативно усмерене молитве, упућене са уверењем да ће се тражено остварити, човек призива надљудске силе да се уплету у туђи живот ради освете, а често их мотивишу злоћа и завист. Клетве у *Башти слезове боје* су разноврсне – често се моћ освете даје ђаволу (*Ђаво с њиме глогиње млатио! Ђаволи га дерали!*), грому (*Убио ме гром!*), куги (*Чума те покупила!*) и богу (*Бог те у шуму окренуо!*), а постоје и сасвим необични и неочекивани, као у примеру *Убило га кантарско јаје*. Клетву од молитве разликује намера, када је намера усмерена ка добру и љубави, говори се о благослову. У збирци се појављује и неколико позитивних захтева - благослова: *Посветила ти се драга рука! Бог му се радовао!* и *Мајка га божја помогла!*

Јунаци *Баите сљезове боје* су старци и дечаци, самарције и сељаци, лопови и лугари, војници и бивши ратници, комесари и бирташи, бабе и бомбаши. Они некада *немају узла на језику*, а понекад им је *медена свака реч*; прете да ће *измерити вилама преко леђа*, а некада и сами *добију по репу*, често *имају некога о врату* и *једва чекају да му виде леђа*; строго *пропуштају кроз шаке*, али умеју и да *прогледавају кроз прсте*; некада им се *очи магле и стегне се грч у грлу*, а после *заигра срце као шуто јаре* и *поживе само за своју душу*; њихове старе газдинске куће *не предају се лако*, али се некада ипак мора *трбувом за крухом*.

Ћопићев хумор је пун љубави према онима са којима се шали, а шала је увек упућена онима који су му најдражи и најближи.¹ Хумор ублажава оштрицу немилосрдне тешке стварности, сиромашне, предратне и ратне, снажи јунаке и нуди утеху у горким послератним годинама. Језик *Баите сљезове боје* је локални језик Ћопићевог родног краја, то је народни говор нијансиран разноврсном лексиком, сликовит, жив и комуникативан. Непосредност и топлина Ћопићевог хумора имају извориште и у народним изрекама и клетвама, али и бројним фраземима који се појављују у свим облицима преповедања *Баите сљезове боје*. Употребљени фраземи, изреке и клетве имају изузетно емоционалноекспесивно значење, које се креће од фамилијарног и шаљивог, преко ироничног и подсмешљивог, понегде и погрдног.

Ћопићев хумор настаје из непосредног контакта са шароликим светом патријархалног завичаја, то је добростив смех у чијем су корену дубоко саосећање са људима и разумевање за њихове мане, невичности и слабости. Носиоци хумора су људи који су свесни својих и туђих слабости и настраности и који се веселе када их откривају. То, поред наратора, чине и јунаци, који разоткривајући мане других, говоре и о сопственим. Они негују културу шале као морални и друштвени коректив.

¹ Воја Марјановић Бранко Ћопић у светлу књижевне критике, Стручна књига, Београд, 1987, страна 27.